

İSTANBUL TÜRKÇESİ

HAYATİ DEVELİ*

Türkiye Türkçesinin tarihî gelişme sürecinde İstanbul'un fethi (1453) önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Türkçe daha yüksek bir bilim ve sanat dili olarak gelişme imkânı bulmuş, medeniyet taşıyıcı bir unsur hâline gelmiştir. Bu süreçte XX. yüzyıldan sonraki durum da yeni bir dönem olarak ele alınabilir. Böylece Türkiye Türkçesinin tarihinde üç esas dönem belirlenebilir. Fetih öncesi, fetih sonrası ve XX. yüzyıl sonrası.

Fetih öncesi dönem Türklerin Anadolu ve Balkanlar'ı vatanlaştırma süreçlerine şahit olur. İlk yüz-yüz elli yıl yazılı edebiyat dili olarak gelişemeyen Türkçe, Selçuklu Hanedanı'nın inkırazıyla birlikte ayağa kalkmaya ve yazı dili olarak gelişmeye başlar. Doğal olarak ilk metinler farklı ağız özelliklerini içinde barındırırlar ve dikkatle bakıldığında en az üç ağız bölgesi tespit edilebilir. Yine de XV. yüzyılın başlarından itibaren esasen Batı Anadolu ağızlarını esas alan bir ağız, gitgide standart dil/ edebî dil özelliklerini kazanmaya başlar. Nesîmî'nin (ö. 1432) dilinde görülen Azerbaycan ağızı, Veled Çelebi (ö. 1312) ve Kadı Burhaneddin'deki (ö. 1398) Orta Anadolu ağızı gitgide azalır ve temel sesbilgisi, morfoloji yapısı yerli yerine oturur. Medrese ve diğer kültür merkezlerindeki eğitim, aydınların dilini birbirine yaklaştırmış; ortak bir dil beğenisine dayanan standart dil esas olarak XV. yüzyıl başlarında şekillenmiştir. Daha İstanbul'un fethinden önce Osmanlı sarayı etrafında toplanan entelektüel birikimin bu standart şeklin esas belirleyicisi olduğu varsayılabilir. Yine de bu iş tek bir merkeze bağlı değildi. Amasya, Manisa, Kütahya, Bursa ve Edirne hem şehzadeleri hem de bütün okumuşları yetiştiren merkezler olarak bu dil gelişimine katkıda bulunuyordu. Herhangi bir kurum veya kuruluşun, dil planlaması yaptığına dair bir bilgimiz yoktur. Buna rağmen Anadolu ve Balkanlar'daki Türk dilli eserler büyük fonetik ve morfolojik farklılıklar göstermez. Kimi farklılıklar ancak dilbilimcilerin ilgi sahasına girecek kadardır. Bu, Türkiye'deki Türk yerleşiminin epeyce homojen oluşuna işaret kabul edilebileceği gibi, kültürel

gelişme ve standartlaşmanın çok hızlı gelişmiş olduğuna da işaret sayılabilir. Sultan Veled'in:

Bu cihândan kim çıkarsa bizi ol bile ki nevüz
Yolumuza kim girerse bile kuş bigi uçavuz
Yarı koyuban gidevüz bu halâyıkı kıyavuz
İsî'nun yolın dutavuz yokaru göğe ağavuz
Yolumuzu kim urursa ileyümüze durursa
Duravuz çalış kılavuz dartavuz kılıç uravuz
mısrarlarındaki dil, birkaç yüzyıl içinde yazılı dil olarak gelişme kabiliyetini kaybetmiş, daha Batı'da, Osmanlı Beyliği bölgelerinde, kısacası Batı Anadolu'da gelişen ağızlar standart dile esas olmuşlar ve Türkçe; Arap ve Fars edebiyatlarının ve dillerinin de tesiriyle daha ileri bir ifade gücüne kavuşmuştur. Bunda II. Murad (1421-1451) gibi tercüme ve telif faaliyetlerine önem veren, dilini beğenmediği eserleri ikinci defa tercüme ettiren padişahların da önemli katkısı olmuştur.

İstanbul fethedildiğinde onu bir imparatorluk merkezi olarak geliştiren hanedan mensupları ve asker-sivil bürokratların, bilim adamlarının ortak bir yazı dili vardı. Mesela diyebiliriz ki Sinan Paşa'nın (ö. 1486) eserleri bunun güzel bir örneğidir ve bu eserlerin fonolojik, morfolojik ve leksik standartlarına sahip birçok eser yazılmıştır. İstanbul'un fethi, Türkiye Türkçesine bir imparatorluk hiyerarşisi ve zenginliği kazandırdığı için bir dönüm noktası sayılabilir. Yoksa standart dil en az elli yıldır temel bir kıvama kavuşmuş, imladaki temel biçimler yerleşmiş idi.

Dil Varyasyonları

Bütün diller bilhassa coğrafya ve zümre farklılıklarına bağlı olarak zaman içinde birden fazla biçim geliştirirler. Coğrafya farklarına göre oluşan değişik biçimlere (varyasyonlara) *diyalekt*, zümre farklılıklarına göre oluşan değişik biçimlere *sosyolekt* deriz. Bilhassa siyasi, ticari ve kültürel merkez durumunda olan başkentlerde birçok değişik biçimin oluşması, bunların bir arada yaşaması doğaldır. XV. yüzyıl başlarından itibaren bir standart dil büyük ölçüde gelişmiştir, demekle diyalekt ve sosyolektleri yok saymış olmayız. İstanbul'a taşınan

* İstanbul Üniversitesi - Yunus Emre Enstitüsü

kültür merkezi, entelektüelleri oluşan standart dilde yazmaya (ve konuşmaya) yönlendiriyordu. Ancak dil varyasyonları da hem yaşamaya, hem çoğalmaya devam ediyorlardı. Anadolu ve Rumeli coğrafyasında zengin, bazen epeyce farklı diyalektler de kendi gelişmelerini sürdürmekteydiler. Merkezdeki aydın kesim (asker-ulema-bürokrasi) kendi yazı standartlarını, yazının etrafında gelişen bir konuşma dili standardını da geliştirmiştir. Aşağıda vereceğim XVII-XIX. yüzyıla ait konuşma dili örnekleri bu yapıları az çok göz önüne serer. Evliya Çelebi (ö. 1683?), kendi konuşmalarını standart Türk aydını konuşması olarak aktarır. Ancak İstanbul'da yaşayan ve farklı konuşma dillerine sahip olan kimselerin (halk, aydın, bürokrat) dillerindeki farklılıkları da yansıtır. “Kürt lehçesiyle”, “Boşnak şivesiyle” vs. gibi adlar altında verdikleri Türkçenin değişik biçimleridir. İstanbul'un yerli halkının konuşma ve söz varlığındaki farklılıkları da zaman zaman aksettirir. İmparatorluğun bütünündeki bu konuşma farklılıkları ortaoyunu ve karagöz gibi geleneksel oyunların başlıca gülmece unsurları olarak kullanılmıştır. XX. yüzyılın başına gelindiğinde de durum bundan farklı değildi.

Modern dönem ise XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilde de modernleşme sorunlarını gündeme getirmiş, alfabe ve imla sorunları, dilde sadeleşme meselesi tartışılmaya başlanmıştır. XX. yüzyılın başında halk dili ile aydın dili arasındaki farklılığın giderilmesi kaçınılmaz bir entelektüel ve siyasi ihtiyaç hâline gelince, yeni standart arayışları ortaya çıktı. Halkın diline yaklaşılabileceği, ama hangi halkın diline? I. Meşrutiyet Meclisi, diğer diller bir tarafa halkın dilindeki farklılıkları da çıplak bir şekilde gün yüzüne çıkardı. Aydınların standart konuşma dili de nispeten halkın anlama seviyesinden farklılaşmıştı. İstanbul merkezli bilim ve kültür hayatının bu sorunun çözümünü İstanbul dışında araması pek de gerçekçi olmazdı ve onlar da en uygun Türkçenin İstanbul Türkçesi olduğuna karar verdiler. 1911 yılında, Selanik'te, *Genç Kalemler Dergisi*'nde ortaya konulan “Yeni Lisan” manifestosu “millî lisanın İstanbul konuşması esas alınarak geliştirilmesi” prensibini ortaya koymuştu. Bu konuşma İstanbul kadınlarının konuşması olarak tarif ediliyordu. Ziya Gökalp (ö. 1924), bunu meşhur “Lisan” şiirinde şöyle açıklamıştı:

Güzel dil Türkçe bize

Başka dil gece bize

İstanbul konuşması

En saf en ince bize

Diyebiliriz ki, bu tarihten beri yeni Türkçenin

İstanbul Türkçesi/konuşması/ağzı esas alınarak

planlanması kabul edilmiştir. Dil Encümeni de 1928 Harf İnkılabı'ndan sonra çalışmalarını bu temel prensip etrafında geliştirmiştir.

Bununla birlikte İstanbul Türkçesinin tam olarak nasıl bir varyasyon olduğu konusunda bir uzlaşmanın olmadığı görülür. Mesela Tahirülmevlevî hatıratında şöyle yazar: “Dil Encümeni kararları benim fikrime uymuyor. Hem İstanbul şivesine göre yazılacak, diyor, hem de ‘gelmiştir’, ‘yedi buçuk kuruştur.’ gibi yazılar yazdırıyor. Ben üç batın İstanbulluyum. Kendim de yarım asırdan beri İstanbul şivesi işitiyor ve söylüyorum. Hiç bir İstanbulludan duymadığım ‘gelmiştir.’ ‘olmuştur.’ gibi sözleri müdafaa dalkavukluğuna tenezzül edemeyeceğim.”¹

Dil Encümeni ve başkalarının “İstanbul Türkçesi” konusundaki yaklaşımlarına bir başka itiraz da Mahmud Afif isimli hukukçudan gelir. Afif, *Nasıl Konuştuğumuzu Bilelim (İstanbul Şivesinin Hususiyetleri Hakkında İlmî Bir Tedkik²)* adlı çalışmasında Harf Devrimi öncesinde sürdürülen yazı dili/İstanbul Türkçesi tartışmalarına bir açıklık getirmeye çalışmış; Dil Encümeni'nce “İstanbul Türkçesi” olarak ortaya konulan imla kurallarının İstanbulluların konuşma diline pek de uymadığını göstermeye çalışmıştır ki yukarıda zikrettiğimiz Tahirülmevlevî'nin itirazlarıyla örtüşür:

Bugüne değin hiçbir Türk şivesi garp harfleriyle söylendiği gibi yazılmadı. Bu kerre hükümetimiz tarafından kabûl olunan yeni Türk harfleriyle de yazı lisânına İstanbul şivesi esas ittihaz edildiği ve söylendiği gibi yazılacağı ileri sürülmekle berâber, gene de Dil Encümeni a'zâları ve gazete muharrirleri tarafından neşrolunan yazılar tamâmen halk ağzından çıktığı ve söylendiği gibi yazılmamaktadır.³

Tahirülmevlevî'nin söyledikleri bize İstanbul Türkçesinin ne olduğunu tarif etmese de farklı bir şey olduğunu ihtar eder. Mahmud Afif ise konuşmaya dayalı İstanbul Türkçesinin fonetik özelliklerine dair dikkate değer bilgiler vermiş ve bu varyasyonun fonolojik niteliklerini ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Var olan bir yazı dili varyasyonu bir konuşma dili varyasyonu ile değiştirilmek istenince, hangi konuşma biçiminin esas alınacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Zira İstanbul gibi çok dilli, çok kültürlü, çok etnisiteli, farklı yatay ve dikey toplum gruplarının, zümrelerin iç içe geçtiği bir başkentte

1 Tahirülmevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, haz. Sadık Albayrak, İstanbul 1990, s. 354-355.

2 İstanbul 1928.

3 Afif, *Nasıl Konuştuğumuzu Bilelim*, s. 2.

tek bir konuşma varyasyonu olamayacağı açıktır. Bu durumda *Genç Kalemler Dergisi* mensuplarının veya Dil Encümeni'nin kastettiği *İstanbul Türkçesi* veya *İstanbul Konuşması* nedir?

Burada göz önünde tutulan biçimin “bürokratların, medrese ulemasının, öğretmen ve öğrencilerin yerleştikleri Aksaray, Fatih semtlerinde konuşulan ağız” olduğu ifade edilmiştir.⁴ Ömer Seyfettin'in (ö. 1920) “İstanbul Türkçesi hangisi? Softaların konuştuğu çatlak ayınlı, muharrirlerin yazdığı Arapça, Acemce terkilimli, ihtiyar ve muhafazakâr memurların konuştuğu basmakalıp tabirli Bâbîâli lisanı mı, yoksa halkın konuştuğu lisan mı İstanbul Türkçesidir?” sorusuna verdiği cevap İstanbul Türkçesi “İstanbul'da yerli Türk hanımlarının konuştuğu tabii ve sade Türkçe”dir.⁵ Ancak “İstanbul Türkçesi” tabirinin çıkışında kastedilen anlam bundan biraz daha farklı olmalıdır. *Genç Kalemler*'in 1911'deki (ikinci cilt, 1. sayı) “Yeni Lisan” manifestosunda dil sadeleşmesinde “tasfiyecî” ve Orta Asya'daki Türkçeye dönmeyi hedefleyen bir görüşe karşı Türkiye aydınlarının ortak konuşma dilinin esas alınması savunulmuştur. İşte İstanbul Türkçesi, bu dilin adıdır. “Bunu nasıl yapmalı? Dernek'in arkasına takılıp akîm bir irticaa doğru Buharay-ı şerîf'teki henüz mebnâî bir hayat süren müdhiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzine asır evvelki günleri yaşayan kavimdaşlarımızın yanına mı gidelim?.. İstanbul Türkçesi en tabii bir lisandır...”⁶

Ziya Gökalp de, yeni Türkçenin sesbilgisi, şekilbilgisi ve söz varlığı açısından İstanbul Türkçesini temel alacağı, başka Türkçe lehçelerinden ne kelime, ne fiil çekimi, ne edat, ne de terkip kaideleri alınmaması gerektiğini öne sürerken⁷ aynı endişeyle hareket ediyordu.

Demek ki, esasen Doğru Türkçesine karşı olarak Batı Türkçesinin standart konuşma biçimini ifade etmek için ortaya atılan “İstanbul Türkçesi” tabiri, zamanla, bu konuşma biçiminin nasıl olacağı soruları karşısında “İstanbul yerli hanımlarının konuşma biçimi” olarak doldurulmuştur. Birkaç nesildir İstanbullu bir aileye mensup olan Tahirülmevlevî'nin bu tabirden anladığı da budur. Oysa 1928'de Dil Encümeni'ni oluşturanların (Falih Rıfka (ö. 1971), Yakup Kadri (ö. 1974), Mehmet Emin (ö. 1944), Fazıl Ahmed, Ruşen Eşref (ö. 1959)

vs.) bu tabiri daha çok Osmanlı aydınları arasında standart yazı dili temelinde gelişmiş olan standart konuşma dilini anladıkları görülmektedir. Cumhuriyet dönemi dil eğitiminin temelini teşkil eden bu ilk gramer “Türkçemizin ahenk kaideleri, edebî İstanbul şivesine nazaran tedvin ve misallerle tavih edildikten sonra...” ifadesinde,⁸ edebî İstanbul şivesi tabiriyle standart Türkiye Türkçesini kastediyordu. Bunun böyle olduğu, çeşitli kaynaklarda İstanbul Türkçesi/konuşması örneği alarak verilen “almîm, gelicîm, alseymiş, olmuşdur, yoktur” gibi biçimlerin bu ilk gramer taslağında “almayayım, geleceğim, alsaymış, olmuştur, yoktur” şeklinde gösterilmesinden de anlaşılmaktadır.

Şu hâlde, bir kavram karmaşasına son vermek için “İstanbul Türkçesi”nden ne anlaşıldığını açıkça ortaya koymak gerekir: Dil Encümeni'nin ve dili eğitim ve standartlaşma amaçlı planlayanların İstanbul Türkçesinden anladıkları “yaklaşık beş yüz yıldır Anadolu'da ve bilhassa Osmanlı sahasında gelişen ortak yazı dili”dir. Tahirülmevlevî ve Mahmud Afif'in bahsettikleri varyasyon ise konuşma dili olarak “İstanbul ağızı”dır. Bugün standart Türkiye Türkçesini ifade etmek için “İstanbul Türkçesi” demek doğru değildir. *İstanbul Türkçesi* terimi ile konuşma dili çerçevesinde İstanbul ağızı kastedilmelidir.

İstanbul Türkçesi Nasıl Gelişti?

Elbette İstanbul Türkçesinin, Türkiye Türkçesinin ağızlarından biri olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak Türkiye'deki ağız çalışmaları “ağız” olgusunu merkezin dışında, taşrada aradığı, bir anlamda İstanbul'daki her türlü konuşmayı standart, yani doğru kabul ettiği için, yerlilerince yaşatıldığı zamanda bu varyasyona ait ağzibilimsel malzeme toplandığı söylenemez. Toplansaydı zaten ortak bir biçimden ziyade yan yana yaşayan birçok alt biçimin olduğu görülürdü. İstanbul'un fetihden sonraki yerleşimleri, İstanbul'a yerleşenlerin çeşitli gruplaşmalar içinde yaşamış olmaları, şehrin her zaman farklı dil ve diyalektlere sahip unsurların göçüne maruz kalması, dil çeşitliliğini her zaman artırmıştır. Bu durum başlangıçta da böyleydi ve hiç değişmedi. İstanbul'a fetihden sonra yerleştirilen Türkler ve Türk olmayan unsurlar burada yeni varyasyonların gelişmesini sağladılar. Ancak saraya ve onun himayesinde yaşayan kültür kurumlarına yaklaştıkça merkezi teşkil eden unsurların dili kendini kabul ettirmiş olmalıdır. Bu da fetihden çok önce gelişmiş olan standart dil idi. Bu standart dilin yazılı

4 Tanju Oral-Seyhan, “İstanbul Türkçesi”, *DBİst.A*, IV, 243.

5 Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995, s. 139-140.

6 Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi*, s. 89.

7 Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi*, s. 152.

8 *Muhtasar Türkçe Gramer*, İstanbul 1928, s. 5.

ve sözlü biçimleri arasında da farklar vardı elbette, yine de fetihten önce Bursa, Edirne, Amasya, Manisa gibi kültür merkezlerinde şekillenen standart yazı dili İstanbul aydınının da temel yazı dilini teşkil etmiştir. Evliya Çelebi'nin aktardığı IV. Murad'ın (1623-1640) konuşmalarına dair örnekler bunun en güzel tanığıdır:

SM: “Kaç sâ'atde hatm-i şerîf edebilirsin” dediler.

EÇ: “Pâdişâh'ım sür'at etsem yedi sâ'atde ederim, ammâ lahn-i hafî ve lahn-i celî olmasın için ne ifrât ve ne tefrît olmadan sekiz sâ'atde inşâ'allâhu Ta'âlâ hatm-i şerîf ederim”

SM: “İnşâ'allâh merhûm sa'îd [u] şehîd Mûsâ'mın yerine yed-i beyzâ gibi yed-i tûlâsını ayân edüp musâhibim olur”

SM: “Bir şey oku” dediler.

EÇ: “Pâdişâhım yetmiş iki ulûmden Fârisî mi ve Arabî mi ve Rûmî ve İbrânî ve Süryânî ve Yûnânî ve Türkî ve Şarkî ve Varsağı ve kâr u nakş ve savt ü zecel ve amel ü zikr ve tasnîfât ve kavl ve haznegîr veyâhûd ebyât-ı eş'ârdan bahr-i tavîl ve kasâyid ve tercî'-i bend ve terkîb-i bend ve mersiye ve ıydiyye ve mu'aşşer ve müsemmen [ve] müsebbâ' ve müseddes ve muhammes ve penc-beyt ve gazâliyyât ve kıt'a ve müselles [ve] {dübeyt} ve müfredât ve ma'niyyât-ı ilâhiyyâtdan ne murâd-ı şerîfiniz olursa be-ser [u] çeşm buyurun okuyayım”

SM: “Bire şu rencîl ne acâyib da'vâ-yı merd etdi.

Acabâ işidir revânî midir yohsa bu takrîr etdiklerin icrâ etmeğe kâdir midir?”

EÇ: “Pâdişâhım eğer afv ile mu'âmele edüp serbest ü ma'zûr ederseniz inşâ'allâh pâdişâhımın huzûrunda meclis-i emânet olmak üzere nedîm-i hâslık edüp pâdişâhımı eğlendiririm”

SM: “Nedîmlik ne demektir?” dediler.

EÇ: “Pâdişâhım bir âdem herkes ile hüsn-i ülfet edüp musâhabet etse ana nedîm derler ve şarâb meclisine dâhil olup musâhabet edenlere dahi nedîm-i nâb derler, bu lûgatın iştikâkı münâdimdendir ki lafzen müdâminden maktûbdur ve müdâm lûgatda şarâba derler, pes nedâmete ma'nâsı şarâb içmek demek olur, ya'nî mest [ü] müdâm derler. Hâsıl-ı kelâm musâhib ma'nâsına gelir kim nedîm-i şehriyârî derler. Allâh pâdişâhıma ömürler versin”

SM: “Âferîm işidir revânî değil imiş”

EÇ: “Pâdişâhım işidir revânî ve yerin Revân'ı vâkı'ada görür Revânî bu Revân hân'ı Yûsuf Paşa kulundur”

SM: “Mîrgûne ne dersin şu şeytân çerâğına?!”

Revan Şahı: “Hey şâhım bu tıflı göresin Kayser-zemîn ve Îrân ve Tûrân ve Sûrân-zemîn halkını mât

u mütehayyir kılsa gerekdir. Zîrâ görürsün gözleri sâ'at rakkâsı kimi ca'al-ı belh oynar.”

EÇ: “Belî Rûm halkı sâ'ir memleket kavmin Rûm'a getirüp sâ'at rakkâsı gibi oynadır”

SM: “Hay veled ne aceb hâzır cevâb imiş” deyüp hande edüp safâsından,

SM: “Çakır getirin” dediler.

Çakır anların ıstılâhında bâdeye derler idi. Bir câm bâde nûş edüp buyurdular kim,

SM: “Evliyâ şimden gerü mahrem-i râz-ı nihânımız-sın, fâş mekün.” buyurdular.

SM: “Evliyâ demin huzûrumda bu kadar ulûm [u] ma'rifetler kim dedin şimdi ilm-i edvârdan bir şey oku” dediler.

...⁹

Bu metinde standart konuşma dilinden farklı tek unsur, Evliya Çelebi'nin de dikkatimizi çektiği “çakır” kelimesidir. Bunun saray halkının, belki de özel olarak hanedanın diline özgü bir kelime olarak kaldığı anlaşılıyor.

Ancak İstanbul halkı homojen bir etnisiteye, dolayısıyla homojen bir dil yapısına da sahip değildi. Türkçenin türlü biçimleri konuşulduğu gibi farklı ağızlar, aslen Türk olmayanların kırık Türkçesi de bu zenginliğe dâhildi. Bu kırık Türkçeliler sadece Yahudi bezirgânlar veya Frenk tüccarları değil, aynı zamanda vezirlerdir de. Meşhur Kılıç Ali Paşa (ö. 1587) bunlardan biridir:

{*Menâkıb-ı Alî Paşa*}: Zürefâ mâbeyninde meşhûrdur kim Kılıç Alî Paşa uluç âdemîsi olmağile lisânı Freng lehcesi imiş, bu câmi'i itmâm buldukda cem'î vüzerâ [ve] vükelâ ibtidâ cum'asında câmi'e cem' olup na'thân ifrât üzre {teğannî ile} na't-ı şerîf tilâvet ederken hemân Alî Paşa ayağ üzre kalkup na'thâna hitâben:

“Nedir bu gu gu gu ve hinku ku bu meyhâne mi, yâ cânım bozahâne mi?” deyü feryâd eder.

Yanıdaki vüzerâlar:

“Sultânım bizim Hazret-i Peygamberi medh eder” dedükde:

“Ya bizim Muhammed Efendi bu gu gu gu medh eder kâyil mi?” der.

“Kâyildir sultânım” derler.

“Ya bu kaç akçe ulûfe yazdım, baka defter” der.

“Sultânım on akçe” derler.

“Ya bu minberde bizim hünkârcı Murâd Sultân medh eder kaç akçe yapar?”

9 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul 2006, c. 1, vr. 69b-70a. Bundan sonra *Seyahatnâme*, c. 1.

1- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (SYEK)

“Kırk akçe yapar” derler.

“Yâ hünkârcı mı büyük yoksa bizim Hazret-i Muhammed Efendici büyük?” der.

“Sultânım Hazret-i Muhammed büyüktür” derler.

“Tîz Muhammed Efendi gu gu gucı hünkâr gu gu gucı berâber kırk açan olsun ve bizim Portakal Bunduki altun ulûfe alsın” dedikleri latifeler ile ile’l-ân zürefâlar mâbeyninde dâstândır. Böyle bir mu’tekid uluç âdemi imiş her cum’a câmi’in taşra yan soffasında oturup {cümle} fukarâya bir kîse tassadduk edermiş (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 132b)

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*’si İstanbul’un dil zenginliğini en iyi şekilde yansıtan mühim bir kaynaktır. Eserin birinci cildinde İstanbul halkının farklı zümrelerine ait konuşma ve cümle örnekleri verilir. Evliya bunu yaparken özel bir imla kullanmaya gayret etmiştir. Bu zenginlikten bazı örnekleri gösterelim:

Esnâf-ı pâsbân-ı nigehbân-ı İslâmbol: ... ellerinde ucu demirli sopalar ile bellerinde kılıçlar ve teber-kemânlar ile ve palâs palâs esbâblar geyüp başlarında mahûf ucbe-likâ kurd derilerinden tâclar ve sivri gûnâ-gûn külâhlar geyüp birbirlerine sopa urarak gûyâ hırsız kaçarmış şeklinde “**Bire koma, kaşdı ha vardı ha, bire koma, gıtdi gıdi, vardı gıdi, işte gıdi**” deyü ba’zı temâşâcıları gösterirler ve seyirciler mâbeynine ol ucbe-likâ ile girüp halkı korkudurlar... (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 155a).

Bâğbânlar: ... ellerinde gûnâ-gûn kazmalar ve çapalar ve yabalar ve beller ve başlarında teller ve çapa taraklar ve tırmıklar ve küsküler ve aşlama destereleri ve keserler ve gûnâ-gûn bâğbânân âletleri ve niçe bin kınalı bostân dollâbları sığırların tezyîn edüp “**Oha diha babam**” diyüp “**Allâh Allâh rahmet ver yâ Mevlâ, bereket ver yâ Mevlâ, kuvvet ver yâ Mevlâ**” deyü feryâd [ü] figân edüp... (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 159a)

Ve şehriyeciler dahi seyishâneler üzere dükkânların şamata varakları ve gûnâ-gûn teller ile zeyn edüp “Şehriyye nefâyis cânım” deyü şehriyye satarak ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 160a).

sakkâlar siyâh çizme ve siyâh meşin dolamalarla ... “**Sakkâ sebîlillâh, şehîdân-ı deşt-i Kerbelâ ervâhlarıyçün sebîl**” deyü feryâd ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 160a).

Esnâf-ı tâife-i kalafatçıyân: ... ba’zı gemileri kalafat karinası edüp funda ile yakarak ve gemileri yağlayarak ve câ-be-câ malalar ile seyrâncıları, “**Sakin yoldan yoldaş**” deyü yağlayup funda âteşiyile yakup yol açarak “**Allâh yol vere, eyyâm {bol} vere**” deyüp gavgâ ve feryâd ederek ve top u tüfenglerin atarak saf saf ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 162a).

Bu kahveciyân, cümle pür-silâh olup tahtirevânlar üzre ferde ferde kahveleri kîleler ile ölçerek “**Ala bin gurus vere yüz gurus**” deyü gûyâ kahve fûrûht ederek ubûr ederler. (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 166b).

Esnâf-ı vasılcıyân ya’nî ayırcıyân: ... Karyağdı ve Avra ve Duracak ve Binbereket ve Yazıoğlu ve Sürioğlu ve Hayvânoğlu nâm Çingâneler ayların çatal zencîrler ile keşân-ber-keşân çekerek ellerinde sopaları ve dâîreleriyle ubûr ederken kâhîce aylarına

Kalk-a beri yâ Vasıl
Ye necişden bir fasıl
Seni dağda dutdular
Adam deyü oynatdılar,
Kur yayını dîvâna
Bahçada dolap döner
Sen de dön e görsünler
deyü bu elfâz-ı mühmelâtlar ile Alayköşkü dibinde her bir vasılcıyân birer gûne şakalar ederek ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 169a).

Bu başcı hırfeti ... pâk olmuş za’ferânlı sığır kelleleri ve koyun ve kuzu kelleleri ve pâk beyâz olmuş sığır ve koyun ve kuzu paçaları şişler üzere ve

gûnâ-gûn bahârlar ile her başı başların zeyn edüp dükkânları içre “**Ala cânım yağlıca eyle, sirkeli ve sarımsaklıca eyle**” deyüp arz-ı kâlâ ederek ve gûnâ-gûn şakalar ile pür-silâh ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 169b).

Bu ciğerciler cümle Ohri ve Görice ve Horpuşa Arnavudlarıdır. Niçe bin tâze ciğeri kırkar ellişer dânesin, yüreği, böbreği ve şirdeni ve mumbârıyla sıırıklara dizüp “**Ey koyun ciğeri**” deyü feryâd ederler. Ba’zı şehir oğlanları bu Arnavudlara “**Ulla ba geldi mi Arab karısı**” deyü ulaşırlar (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 170a).

Bu esnâf arabalar üzre dükkânların gûnâ-gûn fiçılarla ve katremîz şişelerle zeyn edüp piyâdelerinin arkalarında varullar ile sirke taşıyup “**Ey sirke**” deyü halk üzre sirke nisâr ederek bir hây-hû ile: “**Ey sirke, keskin İngilis sirkesi lâzım olur, berekâtlı sirke**” diyerek ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 170b).

âşbâzlar ellerinde kepeçeler ile ta’âm kotararak giderken ba’zı ehl-i cû’ ol izdihâmda dükkâna girince âşcılar çavuşu feryâd edüp eydir: “**Yaşlı müsterî geldi, ekmeğ ile kotara, beş akçe herse pilâv yağlıca ve nevâlelice ve çevrilişce [çevrişlice] eyle**” deyü usûl ü âheng ile teğannî eder (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 171a).

Bu şerbetciler dahi, “**Câna safâ, rûha gıdâ verir şerbetim cânım**” deyü halka şerbet bezl ederek ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 172a).

Sa’lebciyân: ... sükkerle pâlûde gibi pişirüp bakır ibriklerin altında âteşler ile musanna’ yapılmış ibrikler ile bahârlı ve gülâblı “**Râhat-ı cân sıhhatü’l-ebdân sa’lebim nefâyis**” deyüp feryâd ederek ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, 172a).

Esnâf-ı südciyân-ı sühteyân: Neferât üç yüz, bunların dahi dükkânları yokdur. Hemân şeker şerbetcileri gibi bakracları âteş üzre gezdirüp ale’s-sabâh “**Kuvâ-yı beden verir şekerli südüm, cânım südüm**” deyü şâhrâhlar üzre leben-i hâlis fûrûht ederler... (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 172b).

Esnâf-ı ağda tüccârı: ... bunlar dâ’imâ ağda satup ağda yemeğile dağdaki vahşî hayvânları datlı dillerince râm ederler. Meselâ mahalle içlerinde tenhâca sokaklarda zengûle makâmından,

Ağdalı süzelim,
Ay gibi yüzelim,
Nâzlı güzelim,
Tathca tatlı,
Ağda yeyelim,
Bâğa gidelim,

Safâ edelim,
Ammâ ne ağda,
Sevdiğim bâğda,
Üzümü bağda.

deyüp bu gûne manzûm terennümâtlar ederek ba’zı havâfînlerin ırkına girüp ağ yırtup ağındaki metâ’in ağdaya değışüp bu gûne kâr eder Türk veled-i zinâları ağdacılar vardır (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 172b).

Esnâf-ı tüccârân-ı yağcıyân: Neferât 1000, bunlar ankâ bâzergânlardır. Pîrleri (---) (---) (---) (---). Bunlar arabalar üzre dükkânların taştlar içre tereyağı ve sarı [say] yağı ile zeyn edüp pür-silâh ubûr ederken ba’zı seyrancı dilberânların gördükde “**Çelebi seni yağlarım gerice dur, üstüne yağım bulaşmasın**” deyü ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 175b).

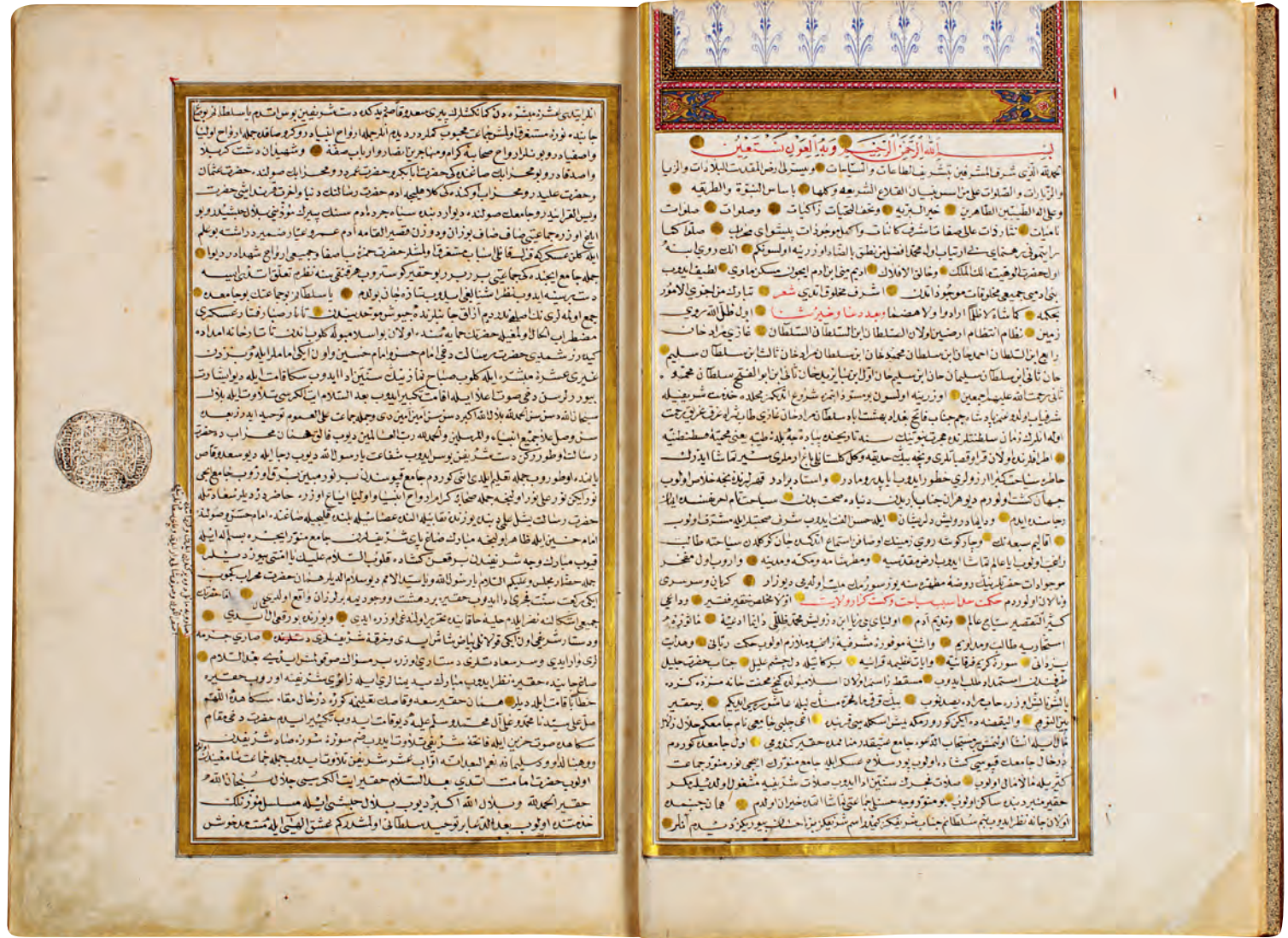
Esnâf-ı gümüş arayıcıyân: Ağa bir, neferât üç yüz, bunların kârhânesi darbhâne ve kârhâne-i kuyumcubaşı ve tamgacıbaşı kârhânesidir. Yeniçeri ocağından on aded elleri hezârân deyenekli yoldaşlar ile İslâmbol içre kol dolaşup herkesin kîsesine nazar edüp eğer kalb akçesi var ise,

“**Bu kalb akçeyi kimden aldın?**” deyü dutup hâkime götürüp haklarından gelirler ve kallâbı bulup iki ellerin kesüp ıslâh-ı âlem için salb ederler. Bunlar dahi üç yüz nefer ile pâk müsellah olup seyircilerin içlerine girüp “**Lütf eyle kardaş kesene bakalım**” deyü alayköşkü dibinde pâdişâh huzûrunda dahi halkın kîselerine nazar ederek ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 177a).

Ba’dehu Yahûdî simsârlar ve arayıcılar “**Kaçkın gümrük var mı?**” deyü temâşâcılar mâbeynine girüp yük ararlar, ba’zı dilber oğlanlara sarılıp, “**Sende kaçkın gümrük esbâbı vardır, yüküne şiş salalım**” derler, fakîr gulâm, “**Bende yük yokdur**” deyü yemîn etdikde, “**Sus yemîn etme, ya bu ardındaki boğça nedir kim bu kadar kuyruk yağı saklamışsın**” deyü latîfe ile ubûr ederler. Ve dîdebânlar dahi esbâb gözederek ve kâtibler atlar üzre kitâbet ederek ve yeniçeri yasakçıları sarrâfbaşlıları himâye ederek ubûr ederler. Ve kantârcılar arabalar üzre yükleri kantâra urup, “**Ala kırk kantâr, beş lodora yaza, elli kantâr kettân Halîl Çelebi’nin**” deyü tüccârların metâ’ların vezn ederek ubûr eder (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 178b).

Esnâf-ı Kazancıyân: ... Bunlar dahi dükkânların kalaylı pâk bakır âvânlarıyla zeyn edüp ubûr ederler. Ammâ bunlar cümle Laz tâ’fesidir,

2- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin ilk sayfaları (SYEK)

“Tavalar, tençereler pakur avadanlıklarına hurtavâtlar alurum” deyü Laz kavmi lehcesiyle feryâd [u] figân ederek geçerler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 185b).

Bu ta'limhâ neciler tahtrevânlar üzere ta'limhâ neciler inşâ edüp ba'zı kemândârân ok atarken ta'limhâ neci,

- Ok elinden bir, olasın kemâl pîr
- Ok elinden iki, sana lâzım yayın peki
- Ok elinden üç, görmesin bazûların güç
- Ok elinden dörd, düşmenin bağrına derd
- Ok elinden beş, olasın pîrlere eş

Netîce on iki oka varınca,

On iki İmâm-ı hümmâm aşkına okların oldu tamâm deyüp on iki okda bir akçe alup tablaya urulan zîzânları alup bir san'at ile kemândâra red edüp ta'limhânesinin çanları çınkırdayarak böyle alay gösterüp giderler (*Seyahatnâme*, c. 1, 189b).

Bunlar seyishâneler üzere dükkânların zeyn edüp dellâlları tablalar içre kütâne ve zergerdân ve zenâne ve lorta pabuclar ile tablaları zeyn edüp: “Pabucum rûzgâr ulusu, üç yüz kırk ve beş yüz elli ve bin beş yüz” deyü nidâ ederek kavvâflara ma'lûm bir hisâbdır kim müşterî bu ilimden haberdâr değildir, ammâ hilâf etmeyüp aldığı pabuc mestlere hisâbları üzere rakam edüp satdıkdâ,

“Şîvesi budur, mü'min karındaş. Alimallâh şehidallâh” deyü verdiği Ka'be'ye yemîn edüp her pabuc başına beş akçeye razı değil bir alay bıyığı trûaş, başı misvâklı ve gözleri sürmeli tâife-i Kadızâdelidir. Bâzâr edüp akçesin alırken hisâbında müşterîye kan ağladup müşterî gitdikden sonra, “Gidiyi ey yakdım” deyü tefâhur kesb eder bî-insâf kavmdir. Ammâ ne çâre cümle kavm bunlara muhtâclardır (*Seyahatnâme*, c. 1, 195b).

Bu hammâmcılar cümlesi küheylân atlara süvâr olup huddâmları arabalar üzre keçeden hammâmlar edüp münevver câmlar ile müzeyyen edüp, **“Gele Vefâ hammâmına cânım, gire Hacı Kadın hammâmına hânım, göre Çinili hammâmı cânım”** deyü ... böyle nidâ ederek hammâmılarıyla bile ubûr ederler (*Seyahatnâme*, c. 1, 198b).

Taş çekici eşekçiler ... beş altı yüz eşekçi Ermenîler “Çüş bire, andıra halası çüş” deyüp Ermenîce türkiler yırlayup geçerler (*Seyahatnâme*, c. 1, 205a).

Badanacı Ermenîler dahi arkalarında destiler ile mermer kirecinden cüllâb olmuş beyâz badana ile ellerinde uzun sırtıklar ucunda domuz fırçalarıyla “Kararmış evleri ve dîvârları ağardarak seksen ahçanı alup ağardıram, yatmış ahça disan olmaz” deyü Ermenî lehcesiyle kelimât ederek geçerler (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 205a).

Kavm-i ammâlîn ya'nî fukarâ-yı ırgadân ellerinde kazma ve omuzlarında kürekleri ve küfe ve zenbîller ile **“İşleyelim çalışalım, hakkımıza barışalım, sonra işe karışalım”** deyü silâhları kürek ve kazma ile ubûr eder bir alay ecnâs-ı mahlûkât fukarâlardır (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 205b).

Lağımçı Ermenîler dahi ırgatlar gibi dükkânları yokdur, ancak köşeden köşeye durup ve karârgâh-ı kadîmleri Parmakkapu'da ırgat bâzârıdır, andan lağımçılar alayda

“Şurada bir kâriz vardır, açup ayırdılasah, çoh kâriz bâdâmı çıhardı, harnımız acdur bâdâm yisah” deyü Ermenî elfâziyla kelimât ederek ayaklarında şapşal siyâh çizmeler ile ve hırka-i mülevvesleriyle omuzlarında Ferhâdî hazmalar ve lopatayî palalı Bartın kürekleriyle ve necâset gerdelleri içinde tohumlanmış çekirdeği içinde öter sarı hiyârlar ve turp ve şalgamları tekne ve gerdellerinden çıkarup yiyerek ubûr ederler. Gerçi mezmûm ü mülevves kavmdir, ammâ Mısır ile İslâmbol'da lâzımlı kavmdir. Bu mülevves kavmin hizmetiyle İslâmbol pâk olur (*Seyahatnâme*, c. 1, vr. 205b).

***

Seyahatnâme'nin birinci cildinden seçtiğimiz bu örnekler daha çok esnaf gruplarının konuşmasına özgüdür. Bu sınıflar genellikle yakın bölgelere ait insanlardan müteşekkil olduğu için dilleri aynı dil topluluğuna ait sayılır. Görüldüğü gibi Evliya kendi yazı dilinden veya konuşma dilinden farklı, değişik, hoş bulduğu konuşmaları bir mizah unsuru olarak değerlendiren kaydetmiştir. Evliya'dan yaklaşık bir asır

sonrasına ait dönemin dil özelliklerini göstermek üzere Pierre-François Viguier (ö. 1821) ve Cosimo Comidas de Carbognano gramerlerinde Latin harfleriyle tespit edilmiş ve konuşma diline ait dil özelliklerini gösteren birkaç metin örnek olarak verilebilir:¹⁰

P. V. Viguier'den (*Elemens de Langue Turque, İstanbul 1790*):

On üçüncü Mükâleme: Kahvede şahitler kavli edib, fermane nizam verib ve Kazesker Efendiye el altından da'vayı bildirmesi üzerine Kahveci:

- Ey efendiler da'vaye mübaşir işte bizim Osman Çavuş Ağayı ederiz. Ben da'vayı ağnattım. Koynunda böyle da'valara müteallık ne kadar ferman var. Olmaz mı Osman Çavuş Ağa o fermanın biri?

Osman Çavuş:

- Olmaz. Bir fermanı kaçta yaparlar? Şurda arzuhalcımın birine beş paraya bir arzuhal yazdırırım, on para da bir kâğıt kavasının eline verir, buyurtdururum. Ferman yapıdırma güç bir şey mi? Siz Kazesker tarafını yapın.

Efendinin Biri:

- Osman Ağa siz buyurun işinize. Ben de Kazesker Efendinin kâhyasına giderim. Allaha ısmarladık ben çapık gelirim, inşa Allah... (Kazesker Efendinin Kâhyasına): Selamün aleyküm 'Ali Efendi, sultanım. 'Ali Efendi: - Ve aleykümüs selam, yalan şahidlerin piri. A okkabaz senin Allah bir dediyine inanırım, gayrısına inanmam.

Efendi:

- Efendim, benim size ne zaman yalan söylediyim var?

'Ali Efendi:

- Doğru söyler olaydın, yalan şahidi olmazdın. Be, neyleyim ol lakırdıyı. Bize biraz para var mı? C. C. Carbognano'dan (*Gramatica Turca, Roma 1794*):

İkinci Mükâleme: Baba ile oğul arasındadır.

Ey oğul iste ben ihtiyarlandım, bakayım sen ne yapacaksın?

Ben senin sözünden çıkmam. Babamsın ve ben sana 'itaat etmeliim.

Bak oğul, eğer sen dünyada rahat geçinmek istersen benim nasihatlarımı bir eyice tutmalısın.

Benim de öyle etmektir muradım.

Berhordar ol oğul; Allah senin her işini rast getirsin.

¹⁰ Bu gramerlerdeki örnekler, Mehmet Gümüşkılıç, “18. Yüzyıl İstanbul Ağzı Hakkında Bazı Gözlemler”, *Turkish Studies*, 2008, c. 3, sy. 3, s. 398-399'dan alındı.

Allah sana da çok ‘umr versin ki sen de beni istediğin gibi görüp hazzedesin.

Bak oğul her şey Allah’a bağlıdır. Sen Allah’ı sev ve Allah korkusunu yüreginden boş bırakma ve her işin Allah’ın keremi ile rast gelecektir.

Öyledir, zira ben de bu dedigini bir kaç kere tecrübe etmişim.

Bunlardan yaklaşık 50 sene sonra yayımlanan Arthur Lumley Davids’in *Grammaire Turke* (London 1836) isimli çalışmasının sonunda günlük konuşma pratiği için verdiği örnekler Arap harfli, Fransız imlasına göre Latin harfli ve Fransızca tercümelerdir. Buradan bir alışveriş mükâlemesini Davids’in Latin harflerine transkripsiyonunu günümüz Türk alfabesine uyarlayarak veriyoruz:

- Gel Çelebi, bir şey lâzım mı? - Lâzımdur; ammâ sizde var mı bilmem. - Söyleyiz ne lâzımdur, ne istersiz? - Bir güzel ve eyü çuka isterim. - Buyur içeri: İstambulun en eyü çukalari bunda bulunur. Ben malimden utanmam. - En iyisini çıkar. - İşte saña bir eyü çuka. Eyüdur, ancak rengini beyenmedim. - İşte daha açık. - Bu rengi beyendim, ammâ çuhası yufkadur. .... - Çok bâzergan gördüm, ammâ sencileyin pahalıcı görmedüm. Gel bâzârı bozma, sonra peşiman olursen. Üçden ziyâde vermem. - Hay hay! Ne öyle pek Ademsiz. Emr allahın bugün bir şey satmadım, bari sizden istiftah olsun. Allah bilür ki bir akça fayde etmedüm! Bolayki bir daha gelesin, bir fayde gösteresin. -De şundan iki arşın kes!¹¹

XX. Yüzyılda İstanbul Türkçesi

1911’de *Genç Kalemler*’de yayımlanan “Yeni Lisan” manifestosundan itibaren yeni Türkçenin standartlarının İstanbul konuşma dili üzerine geliştirilmesi kabul edilmiştir. Ancak yukarıdaki örneklerde de gösterdiğimiz üzere homojen, tek biçimli bir İstanbul konuşması hiçbir zaman olmamış, XX. yüzyıl başlarında kitlesel göçlere maruz kalan İstanbul’da, diyebiliriz ki, bu varyasyon çeşitliliği artmıştır. Yine de entelektüeller ve dil planlamacılarınca üst sınıf İstanbul halkının konuşma biçiminin, söz dizimi ve söz varlığının kerteriz alındığı kabul edilebilir. Ne var ki, uygulama tam böyle olmamış, sadeleşme ile ilgili hususlar dışında, fonoloji (sesler), morfoloji (ekler), sentaks (sözdizimi) ve leksikoloji (söz varlığı) düzlemlerinde var olan yazı dilinin standartları kendini kabul ettirmiştir. Bunu göstermek için şu örneği

¹¹ Davids, *Grammaire Turke*, s. 165-167.

verebiliriz: İstanbul Türkçesiyle ilgili sınırlı ve kısıtlı çalışmalarda ortaya konulan özelliklerin başında bilhassa söyleyişte darlaşmalar dikkat çekicidir. Mesela emir birinci şahıs eki al-ayım, gel-eyim, alma-y-ayım, gelme-y-eyim şeklinde gelişmiştir. İstanbul konuşmasında ise bu yapılar al-îm, gel-îm, almîm, gelmîm şeklini almıştır. Gelecek zaman çekimi ise gidicîm, kalıcîm, kalicîn veya gidicêm, kalıcâm, gelecek şekillerindedir.¹² Bu örnekler standart dilde sırasıyla alayım, geleyim, almayayım, gelmeyeyim, kalacağım, kalacaksın, gideceğim, kalacağım, gelecek şekillerindedir ve bu çekimlerin yazı dilindeki şekli başka bir şey değildir.

İstanbul Türkçesi ile ilgili ilk derli toplu bilgileri Mahmud Afif vermiştir. Dil Encümeni ve diğerlerinin standartlaştırdıkları yazı biçimine İstanbul Türkçesi denilmesinin yanlış olduğunu, İstanbulluların konuşma biçimlerinin farklı olduğunu ifade eden Afif, bu varyasyonun fonolojik farklılıklarını 10 madde hâlinde ortaya koymuştur.

Bu konuşma biçimiyle ilgili bir başka çalışma da Gotthelf Bergsträsser’in *Türk Fonetigi*¹⁵ isimli çalışmasıdır. Araştırmanın başında “Münevver İstanbullunun telaffuzuna göre” kaydı düşüldüğüne göre, bunu İstanbul konuşması esasında yapılmış bir çalışma olarak değerlendirebiliriz.

Seyhan¹⁴ ve Yalçiner¹⁵ de İstanbul konuşmasının fonetik ve morfolojik özelliklerini tespitleri ölçüsünde ortaya koymuşlardır.

Bu özelliklerden bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

Benzeşmeler

ile edatı veya +IA vasıta hâli eki, yaygın olarak +nAn şeklindedir: Alînen Veli, Ahmetnen Mehmet, kitapnan kalem vs.

nl > *nn* *genizsileşmesi*: yanlış > yannış, yalnız > yannız, anlamak > annamak, odunluk > odunnuk, koyunlar > koyunnar vs.

rl > *ll* *benzeşmesi*: koşuşuyorlar > koşuşuyollar, sökerler > sökeller, hatırladım > hatılladım, tutarlar > tutallar, giderlerdi > gidellerdi vs.

nb > *mb* *dudaksılaşması*: çarşanba > çarşamba, anbar > ambar, işkenbe > işkembe, kanbur > kambur, anber > amber vs.

¹² Oral-Seyhan, “İstanbul Türkçesi”, 245.

¹³ Çev. M. Şükrü Akkaya, İstanbul 1936.

¹⁴ Oral ve Seyhan, “İstanbul Türkçesi”.

¹⁵ Necla Yalçiner, “İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma: 1950-1950 Yılları Arası”, *TDL.*, 2002, sy. 609, s. 712-723.

çt > şt dağılması: kaçtı > kaştı, açtı > aştı, içtihad > iştihad, üç tane > üştane, kırbaçtan > kırbaştan vs.

Ses Düşmeleri

r, h, l, öndamaksı g fonemleri birçok durumda düşmekte, kaynaşmalara sebep olmaktadır: bir kere > bi kere, râhat > rât, kabahat > kabât, imtihan > imtân, Ahmet > âmet, ağır > âr, ağarmak > ârmak, dağınık > dânik, doğurmak > dörmak vs.

Ses birleşmeleri: Yukarıda örneğini verdiğimiz dışındaki ses birleşmeleri, kaynaşmalar da karakteristiktir. Bilhassa 1. teklik şahıs emir ve gelecek zaman çekimleri bu açıdan belirgindir: al-ayım > alîm, almayayım > almîm, kalacağım > kalicîm, kalacaksın > kalicîn, kalacak > kalicî vs.

Ünlü uyumsuzluğu: Bilhassa bazı kiplerin veya fiilimsilerin çekiminde meydana gelen kaynaşma ve ünlü uyumsuzlukları karakteristiktir: Gelecek zaman çekiminde kalicîn, kalicî vs. Emir çekiminde: alîm, kalîm, kalmîm vs. -dIk ve -AcAk fiilimseleri: *aldîm, aldîn, aldî, aldîmiz, aldîniz, aldıkları; alicîm, alicîn, alicî, alicîmiz, alicîniz, alicikleri vs.* Birleşik zamanlarda da aynı kaynaşma olayı ve ünlü uyumsuzluğu ortaya çıkar: *aliciktim, aliciktin, alicikti vs.; aldîdim, aldîdin, aldîdi, aldîdik vs.; alseydim, alseydin, alseydi, alseydik vs.*

İstanbul ağzının karakteristiğini oluşturan özelliklerin ancak bir kısmını gösteren verilerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında Dil Encümeni'nce ortaya konulan standart dil çalışmalarıyla karşılaştırılmasından ortaya çıkan sonuç, yeni standart şeklin hiç de iddia edildiği gibi İstanbul konuşmasına dayanmadığı, yüzlerce yıldır gelişmiş olan edebî dile, yani standart Türkiye Türkçesine dayandığıdır. Elbette, bu standart dil, en yaygın olarak kültürün merkezini teşkil eden İstanbul'da kullanılıyor ve öğretiliyordu. Şu hâlde, *İstanbul Türkçesi* terimi ancak İstanbulluların konuşma biçimlerini ifade eden bir ağzibilim terminolojisi olarak değer taşır. Standart Türkiye Türkçesine *İstanbul Türkçesi* demek doğru değildir. Standart Türkiye Türkçesi, İstanbul'un fethinden önce gelişmeye başlamış ve doruk noktasına, merkezi İstanbul olan bir imparatorluk coğrafyasında ulaşmış bir üst dil varyasyonudur.